

LLIBRES, LLIBRETERS I IMPRESSORS GIRONINS DEL SEGLE XV

ENRIC MIRAMBELL BELLOC

A la segona meitat del segle xv s'extén pels països de l'Europa occidental un nou art d'estampar llibres, quins inicis els trobem a Alemanya. Quan arribà a Girona aquesta nova tècnica de fer llibres? La primera obra que porta el nom de Girona al seu colofó es el *Memorial del peccador remut*, i data de l'any 1483. No queda clar que aquest llibre fos estampat a Girona. Però del que no hi ha cap dubte es de què abans d'aquesta data no hi ha impremta a Girona.

Anteriors al 1483 coneixem llibres i llibreters gironins. Llibres escrits a mà i llibreters dels que en tenim molt poques notícies; gairebé només coneixem d'ells la seva existència; però hem de suposar que en els seus establiments amb un estoc molt reduït, s'hi venien llibres manuscrits i també exemplars de les primeres edicions impreses, procedents, la major part d'aquests darrers, de més enllà de les nostres fronteres.

El llibre manuscrit era pel comú una peça d'encàrrec i tenim notícia d'alguns d'ells pels documents notariais convinguts entre els qui feien l'encàrrec i l'escrivà que havia de realitzar l'obra.

Era tan important l'encàrrec d'un llibre manuscrit que mereixia la pena estendre'n uns capítols. Document en què es feien constar amb tot detall les característiques de l'obra, el material emprat: pergami, tintes, colors, etc.; la distribució dels textos; l'estructura de les planes, etc.

Al 1435, el dia 6 de setembre Joan de Cadellà rep un encàrrec de la parròquia de Mollet per copiar un santoral i dominical, segons la consuetud de Girona¹. El mateix Cadellà el 16 d'abril de 1439² convé amb els obrers de la parròquia de Cassà de la Selva la confecció d'un Psalteri, en pergami.

L'Arxiver diocesà de Girona, mossen Gabriel Roura i Güibas³ ens dona notícia de la concòrdia entre Mossen Miquel Vinyes beneficiat de la Catedral de Girona, i en Bernat Masó, alies Guarús, obrer de l'església de Molló, per fer un *Proser* per a dita església. En el mateix treball ens parla d'altres dos manuscrits copiats a l'escriptorium de la Catedral de Girona, amb destí a Sant Hipòlit del Rosselló i al monestir de Sant Daniel. La concòrdia a què

es refereix mossen Roure correspon a principis de l'any 1459.

Del 18 d'octubre del 1486 és un document protocolitzat pel notari de Girona Antoni Arnau⁴ que consisteix en un contracte entre els obrers de la parròquia de Sant Julià de Ramis i l'escrivà de lletra rodona, Antoni Vila, ciutadà de Girona⁵, per a la confecció d'un Missal.

A 10 d'octubre de 1497 apareix un altre escrivà de lletra rodona, també ciutadà de Girona, anomenat Valmanya, qui convé amb els obrers de la parròquia de Lloret de Mar la confecció d'un llibre en pergami titulat *Lo ordinari*⁶.

Tots aquests encàrrecs es refereixen a llibres litúrgics per al servei de les respectives parròquies. Els preus que es paguen són considerables: 53 lliures el de Sant Julià; 40 florins el de Cassà de la Selva. També és considerable el temps dedicat a cada una d'aquestes obres, en alguns casos la data d'entrega supera en un any a la de l'encàrrec. Es tractava d'un treball llarg i costós, que ocupà un nombre de jornals considerable, que exigí l'utilització de materials de qualitat i de preu elevat. Per la comunitat interessada representava un dispendi molt important.

Quan estarà a l'abast el llibre imprès la qüestió canviarà notoriament. Però en els primers temps no serà fàcil trobar tota mena de llibres. Veurem també com les primeres edicions vindran precedides d'un contracte en el que es consideraran minuciosament tots els detalls. En realitat entre els primers llibres impresos i els manuscrits i trobem molts punts de semblança, tant per la manera de contractar l'edició com per la forma i presentació del llibre. No hi ha dubte que també hi trobarem unes diferències substancials, sobretot en el que es refereix al temps invertit en el treball i al nombre d'exemplars; i com a conseqüència hi haurà una sensible diferència de preu. Si la còpia d'un còdex manuscrit necessitava un any, any i mig o dos anys; l'edició d'un llibre imprès es pot enllestir en uns mesos. Mentre en el primer cas s'obtenirà un sol exemplar, en el darrer se n'obtenien centenars i fins i tot un o dos milers.

⁴ Arxiu Històric Provincial de Girona.- Protocol del notari Antoni Arnau. Notaria 3, vol. 114.

⁵ E. MIRAMBELL BELLOC.- *Un missal manuscrit del segle xv para la parroquia de St. Julià de Ramis a Revista de Gerona*.- 70, 1975.- pàg. 34.

⁶ Arxiu Històric Provincial de Girona. Protocol del notari Dalmàu Ömbert. Notaria 6, n.º 208.

¹ Arxiu Històric Provincial de Girona. Notari A. B. Ferran. Notaria 7, n.º 90.

² A. H. P. de G. A. B. Ferran. Notaria 7, n.º 92.

³ Punt-Diari del 21 de febrer de 1980.

Coneixem molt poc com es desenvolupava el comerç del llibre en els establiments gironins del ram; però si tenim notícia d'alguns llibreters.

En els cens dels habitants de Girona de 1462, publicat pel Dr. Santiago Sobrequés hi consta el llibreter Pere Roger, que residia al carrer de la Força⁷.

El 12 de desembre de 1494, Nicolau Vinyaró, llibreter de Girona, paga un deute a l'escrivent Miquel Deulonder. Aquest deute no té cap relació amb la professió.⁸

El 15 de juliol de 1496 trobem referència d'un llibreter originari de Sant Feliu de Guíxols, anomenat Fèlix Estanyol, establert a Barcelona, qui nomena procurador a l'estampador gironí Joan Pla.⁹

El 15 de maig de 1498 el llibreter de Girona Reginald Batalló rep de l'Abat de la Col·legiata de Sant Feliu de la nostra ciutat, 48 sous per relligar llibres de cor de dita església.¹⁰ Pel que es veu, aquest llibreter tindria també taller d'enquadrernació.

De dit llibreter Batalló, el Dr. Batlle i Prats ens dona la notícia de la concessió de franquícia que li fa l'Ajuntament el 12 de juliol del mateix any 1498.¹¹

En realitat la venda de llibres en una ciutat de la mida i condicions de la Girona del segle XV devia ser una professió d'activitat molt migrada si no es completava amb altres actuacions complementàries. Més endavant es veuran reunits els oficis d'impressor i de llibreter. No sempre serà així; però en molts casos es donarà aquesta coincidència. No es estrany, doncs que abans de l'impremta, quan el llibre és un objecte rar i molt preuat i en molts casos es realitza per encàrrec directe entre l'escriu i el promotor, que hi hagin pocs llibreters, i que a més s'hagin de dedicar a relligar o bé a altres activitats relacionades amb el llibre com seria la preparació de pergamins o la fabricació de tintes.

Qui tenia llibres en aquells temps? Abans de l'introducció de l'impremta eren molt poques les biblioteques existents. Evidentment que en tenien les comunitats religioses. El Dr. Batlle¹² ha estudiat a fons la de la Catedral de Girona. Consta també, l'existència de la de la Col·legiata de Sant Feliu¹³; també les de diversos monestirs i convents. Les esglésies parroquials tenien els llibres litúrgics d'ús comú i poca cosa més.

Molt pocs particulars posseïen llibres. Es tractava de persones amb elevada cultura i de considerables possibilitats econòmiques; la major part eren eclesiàstics. Tenim constància de tres biblioteques particulars de notori valor: la d'Antoni Agullana, la de Roger de Cartellà i la de Narcís Bruguera.

Dos documents datats al mes d'abril del 1445¹⁴ donen relació dels llibres que posseïa Antoni Agullana, ciutadà de Girona i doctor en Decrets. Aumenta l'interès d'aquests documents el que hi consta el preu de cada volum.

Roger de Cartellà, canonge de la nostra Seu, doctor en Dret Civil i Canònic, fou elegit per a Bisbe de Girona, però renuncià al càrrec per humilitat. Deixà en testament¹⁵ els

seus llibres a la Catedral de Girona, a la Col·legiata de Sant Feliu i a les parròquies aragoneses de Burbàguena i Cosuenda. Data de 27 setembre del 1466.

Un altre document, de 18 de setembre de 1480¹⁶ ens facilita la llista dels llibres que posseïa Narcís Bruguera, preposat de la Pia Almoina del Pa de la Seu, qui a la seva mort els llegà al seu successor en el càrrec Pere Ramon Mut. És una llarga relació de llibres de Dret, Medicina, Gramàtica i altres matèries. A més del títol i en alguns casos, l'autor, fa també esment de les característiques externes i de l'estat de conservació d'alguns dels volums que integren el llegat. Tinc el propòsit de transcriure i publicar l'esmentat document.

EL PRIMER LLIBRE IMPRES A GIRONA

Tradicionalment s'ha anat dient que l'art d'imprimir s'introduí a Girona a l'any 1483, i que el primer llibre estampat a la nostra ciutat era el *Memorial del pecador remut*, obra de Felip de Malla.

Això es pot seguir afirmant avui? M'atreveixo a dir que no. Aquest tema presenta diverses qüestions: Dit llibre, s'imprimí a Girona? Mateu Vendrell, en fou impressor o tan sols editor? A aquest últim punt sembla que es pot respondre negativament. Al primer probablement també; però la documentació no ens permet assegurar res.

La documentació trobada a l'Arxiu Històric Provincial de Girona em permeté, fa uns anys, publicar un senzill treball que aclaria alguns punts de la personalitat de Mateu Vendrell¹⁷. Darrerament el Dr. Batlle ens dona més notícies¹⁸ sobre aquesta qüestió. I encara posteriorment l'Arxiu ens ha aportat algun nou document. Tot això ens permet conèixer una mica més l'home i les activitats que desenvolupà.

Sabem que procedia d'Igualada i que entre 1481 i 1483 va residir a la vila de Sant Feliu de Guíxols on otorgà diversos documents que fan referència a temes econòmics, no precisament relacionats amb el tema de l'impremta.¹⁹

El primer document signat a Sant Feliu de Guíxols correspon al 2 de maig de 1481 i el darrer al 3 de febrer de 1483. El 30 de maig de 1483 ja el trobem a Girona i a l'any següent ja consta que tenia activitats a Barcelona.

Mentre resideix a Sant Feliu consta com a professió «mercader» i també com a «scriba navis egregii viri domini Comitis de Cardona et de Prades». A Girona figura també com a mercader, tant en la documentació notarial que hem pogut estudiar com en la municipal que aporta el Dr. Batlle²⁰. Com a mercader consta també al colofó del *Memorial del pecador remut*. Mai consta com a impressor.

Sembla doncs que podem donar per descartat per a Vendrell l'ofici d'impressor.

Mateu Vendrell estava casat amb Mancia, filla de Francesc Pujol i de la seva muller Catalina. Pujol era un tintorer establert al barri del Mercadal de Girona. Morí a la primera meitat del 1481 o a les darreries del 1480. el primer document que trobem referent a Vendrell tracta de l'herència del seu sogre. Podríem creure que aquesta herència li permetés iniciar el negoci d'editor, ja que Mancia

7 S. SOBREQUÉS VIDAL.- *Censo y profesión de los habitantes de Gerona en 1462*. a *Anales del I.E.G.* VI, 1951, pàgs.: 193-246.

8 Arxiu Històric Provincial Girona. Not. Ombert, notaria 6 n.º 204.

9 Arxiu Històric Provincial Girona. Not. Ombert, notaria 6 n.º 206.

10 Arxiu Històric Provincial Girona. Nota. Nicolau roca. Not. 1 n.º 422.

11 L. BATLLE i PRATS.- *Más datos sobre la imprenta incunable y los libros de Gerona*. a *Anales del I.E.G.* XXII, 1974-1975 pàgs.: 115-130.

12 L. Batlle i Prats.- *La Biblioteca de la Catedral de Gerona desde su origen hasta la imprenta*.- Gerona.- 1947.

13 F. Xavier ALTÉS i AGUILÓ.- *Libros retrobats de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona*. a *Anales del I.E.G.*, XXIV, 1978, pàgs. 37-42. Amb una completa bibliografia sobre aquesta Biblioteca de Sant Feliu.

14 Arxiu Històric Provincial de Girona.- Protocol del notari Miquel Pere. Notaria 1, n.º 426.

15 E. MIRAMBELL BELLOC.- *El testamento de Roger de Cartellà y su notable biblioteca*. a *Anales del I.E.G.* XVII, 1964-1965 pàgs.: 383-403.

16 Arxiu Històric Provincial de Girona.- Protocol del notari Cotxa, notaria 7, n.º 133.

17 E. MIRAMBELL BELLOC.- *Mateu Vendrell i el primer libro impreso en Gerona*. a *Revista de Gerona*, 41, 1967.

18 Batlle.- *Más datos...* citat.

19 Arxiu Històric Provincial de Girona.- Notaria de Sant Feliu de Guíxols. Notari no identificat, vol. n.º 783. I del notari Miquel Mayans, vol. 91.

20 BATLLE.- *Más datos...* citat.

ha d'aprovar i ratificar el document de venda d'exemplars otorgat per Mateu. Aquest document, que, com acabem de dir, Mancia autoritzà posteriorment, es el conveni protocolitzat pel notari de Barcelona Tomàs Costa, conveni entre Mateu Vendrell venedor, per una part, i per altra part els compradors Joan Benet Dezcoll, doctor en Drets, Andreu Mir, notari, Joan Sacoma, «curritor amis» i el llibreter Gabriel Prats. Sembla que el contingut d'aquest document ha de tenir gran interès per anar aclarint el tema d'aquesta edició. Però fins ara ha estat impossible consultar-lo, per quan del notari Tomàs Costa avui no se'n conserva cap protocol en els Arxius on seria lògic que es trobessin.

Fixem-nos que el conveni és de 30 de maig de 1483 i d'acord amb el colofó, el *Memorial del pecador remut* Fou acabat d'estampar el 17 de novembre de dit any. Això em fa pensar que el document, fins ara no localitzat, pot molt bé fer referència al contracte d'edició.

El Dr. Batlle suposa a Mateu Vendrell fill del mercader de Girona Pere Vendrell i germà de Miquel. La documentació notarial ens demostra la negació d'aquest lligam familiar. Al protocol del notari Bellsolà he trobat un document en què els germans Pere, Lluís, Francesc i Miquel Vendrell, fills del mercader Pere Vendrell i de la seva muller Maria, pacten qüestions d'herència²². No figura entre aquests germans, el nostre Mateu, i no hi ha dubte de què pel caire d'execució testamentària del document, la relació dels fills de Pere Vendrell es total i exhaustiva.

El Dr. Batlle ens parla de la mort de Pere Vendrell per aquestes dates; la qual cosa concorda molt bé amb la participació d'herència a què ens acabem de referir.

En el mateix manual trobem diversos documents d'aquesta família de mercaders, referents a varies operacions econòmiques, arrendament de molins fariners, etc.

Encara al 1496 trobem documents de Miquel Vendrell²³.

Per altra part en Mateu Vendrell, mercader i editor de llibres es troba el 1484 a Barcelona, on continua desenvolupant la seva activitat editorial²⁴.

Queda per aclarir si el *Memorial del pecador remut* es va imprimir a Girona o no. Per ara l'únic testimoni és el colofó que diu textualment: «Migençant la divina gracia venguda es la fi de esser impressa/la primera part del llibre apellat Memorial del pecador remut:/impressa a despeses den Mateu vendrell mercader: en la ciutat/de Girona: diluns a xvii de novembre lany dela salut nostra Mil CCCCLxxx y tres/» El que no queda clar és si «en la ciutat de Girona» es refereix a «impressa» o a Mateu Vendrell. La documentació no ens aporta cap dada que a Girona en aquell moment existís impremta. Que Vendrell no la tenia és totalment segur. Que n'hi hagués una altra no hi ha cap prova. Seria Pere Posa, impressor de Barcelona, el qui estampà el *Memorial*...? Això està per demostrar. Encara que es pugui suposar, no hi ha arguments suficients per mantenir-ho. I, en cas de què Pere Posa fos l'impressor del *Memorial*..., l'hauria estampat al seu taller de Barcelona? o bé en un taller establert provisionalment a Girona? En aquest cas, d'aquest taller de Girona se'n coneixeria una sola obra. Sembla poc versemblant; tat i que de moltes edicions incunables s'han perdut tots els exem-

plars sense deixar cap rastre. Abans de fer cap afirmació categòrica esperem que algun dia els Arxius ens proporcionin nova documentació.

EL MISSAL DE ROSSEMBACH

En l'interval de temps que transcorre entre l'impressió del *Memorial del pecador remut* i la del *Psaltiri devotsissim*, estampat per Gumiel, és a dir entre els anys 1483 i 1495 no tenim notícia de cap llibre imprès a Girona; però sí d'un llibre gironí, estampat a Barcelona per un dels més il·lustres mestres que treballà a Catalunya a l'època dels incunables. Em refereixo al Missal segons les rúbriques del Bisbat de Girona, imprès per Joan de Rossembach.

Sobre aquesta edició tinc en curs de publicació un treball que figurarà al volum XXV dels *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, dedicat al Dr. Lluís Batlle i Prats.

Encarregaren aquesta edició tres beneficiats de la nostra Catedral: Miquel de Sant Martí, Joan Riera i Pere Oliveres. Aquest darrer és qui es comprometia a entregar a l'impressor l'original que havia de servir de model. Ell mateix és qui uns anys després facilitarà l'original per l'edició de les *Hores del Bisbat de Girona*, que estamparà Joan de Valdés el 1496.

El contracte d'edició del Missal porta data 2 de juny de 1492²⁵, i el termini fixat per l'entrega d'exemplars acaba el 15 d'agost de 1493. Però el treball s'enllestí a mitjans de juny, es a dir que l'impressió durà un any. La tirada convinguda es de 216 exemplars, dels que 10, serien en pergamí i els restants en paper. El preu convingut fou de 415 ducats, en moneda d'or o de plata. Als anys 1546 i 1557 es publicaren respectivament dues noves edicions del Missal de Girona, estampades a Lyó. En la carta-pròleg del Vicari General del Bisbe Margarit, que les encapsala, es fa una dura recriminació del Missal imprès per Rossembach, blasmant fortament contra els molts i greus defectes que li atribueix. El fet és que des del 1493 fins al 1546 cap autoritat eclesiàstica de Girona encarregà una nova edició, i per tant la de Rossembach va ser utilitzada durant tots aquests anys. No sé a què pot atribuir-se un tan despietat atac contra l'obra de tan il·lustre impressor.

En el meu treball esmentat es tracta àmpliament de les característiques del Missal; de l'exemplar que se'n conserva a la Catedral de Girona, i de les operacions econòmiques realitzades pel pagament de l'edició.

El Missal de Rossembach es una edició promoguda des de Girona per prèveres de la nostra seu, d'un llibre que afecta als ritus del nostre Bisbat, i encarregada a un impressor establert a Barcelona, en uns anys en què a Girona no hi funcionava cap taller d'imprimir llibres.

GUMIEL I VALDES

La presència a Girona i la seva més o menys llarga permanència és ben certa i comprovada. Tant pel colofó de llibres estampats a les seves premses, com per la documentació municipal i notarial, queda provada l'existència i la continuïtat d'un taller a Girona, regentat primer per aquests dos mestres i darrerament per Valdés, sempre amb companyia de l'estampador gironí Joan Pla.

La primera notícia ens la dona, encara que incompleta, la documentació notarial. En el setè manual del notari

²¹ Arxiu Històric Provincial de Girona. Protocol del notari Ramon Mercader. Notaria 9, n.º 86. Apèndix.

²² Arxiu Històric Prov. de Girona. Protocol del notari Bellsolà, notaria 10, n.º 137.

²³ Arxiu Històric Provincial Girona.- protocol del notari Dalmau Omber, Notaria 6, núms. 205 bis i 222.

²⁴ RUBIO-MADUELL.- *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*.- Barcelona.- 1955.- pàg. 238.

²⁵ Arxiu Històric Provincial de Girona.- Protocol del notari Pere Escuder. Notaria 8, n.º 94.

gironí Dalmáu Ombert²⁶ hi figura una nota datada el 26 de febrer de 1495, que textualment diu: «didacus de Gumiel ex una et Iohannes de Valdés pro alia parte, stamperii Gerunde est societas in manualetto». Desgràciadament el manualet a què es refereix no és a l'Arxiu. És el segon cas en aquest tema què se'ns dona referència d'un document que no és possible localitzar. Encara que no podem saber quins són els termes en què s'establí dita societat, no podem dubtar de la seva existència, doncs a més d'aquesta nota ens ho corrobora el document de concòrdia datat el 14 de març del mateix any²⁷. Aquesta concòrdia es refereix a una segona societat, entre Gumiel i Valdés, per una part i per altra part l'impressor gironí Joan Pla. S'esmenta la societat establerta amb anterioritat pels dos primers impressors. Sobre aquest conveni, i en general sobre l'activitat de Gumiel i Valdés a Girona vaig publicar un article a la *Revista de Gerona*²⁸

Posteriorment a aquesta publicació he pogut ampliar la documentació. I a l'Apèndix d'aquest treball puc aportar el text íntegre d'alguns documents, cosa que no era del cas fer-ho en una revista de divulgació.

També contem amb noves dades sobre el tema que ens ofereix el Dr. Batlle i Prats en el seu tan interessant estudi ja esmentat.²⁹

Batlle ens dona a conèixer l'acord municipal del 17 de març de 1495, pel qual condonava als impressors Gumiel i Valdés la meitat de la imposició sobre el vi i la farina, per espai de quatre anys, com era costum de concedir als qui venien a establir-se de nou a la ciutat.

Aquesta estimable aportació del Dr. Batlle i els documents notorials de què faig esment ens donen la certesa de l'establiment d'aquest taller d'impremta. Però encara, més endavant oferiré noves dades que ens confirmen aquest fet.

El 20 de març s'acaba l'impressió del *Psaltiri devotissim*, obra de Francesc Eiximenis. El colofó del llibre del que se'n conserva un exemplar a la Biblioteca de Catalunya, procedent del llegat Espona, porta aquesta data i el lloc d'impressió, Girona, com també el nom de l'impressor, «Diego de Gumiel, castellà».

El 9 d'abril del mateix any, Diego de Gumiel i Joan Pla, impressors de Girona, venen a Joan Marcó tres resmes i mitja del llibre *Principiorum Gramaticae*³⁰.

Una notícia de considerable relleu per al coneixement del tema es la del lloguer de part d'una casa del carrer de Ciutadans, de Girona, a Diego de Gumiel, Joan de Valdés i Joan Pla³¹. L'arrendador es en Ramon Dez Puig, tutor de Miquel Bertran, fill de Pere Bertran. La casa havia pertenescut al honorable Guillem Bertran, de Beuda, ciutadà de Girona. El preu del lloguer es de quatre lliures, sis sous anyals i els pagaments es faran per mitjes anyades, a la bestreta.

Ja tenim doncs l'emplaçament material de la que probablement fou la primera impremta gironina. Almenys la primera de què hi ha constància d'una activitat continuada per alguns anys. Encara que no podem saber quina era la casa llogada pels impressors, sí sabem el carrer.

Ai 5 de juny surt de les premses l'obre *Paris e Viana*. Al colofó no hi figuren els noms dels impressors. Però no hi ha cap dubte de que pertaneix al taller que estem estu-

diant. Hi consta la data i la «insigna ciutat de Gerona». A la portada hi ha l'escut dels lleons que també es troba a l'edició del *Psaltiri*.

Gumiel tornarà a Barcelona, deixant el taller en mans dels seus dos socis. Però al juliol del 1495 ens consta que encara es trobava a la nostra ciutat, doncs signa com a testimoni, juntament amb Valdés un contracte d'arrendament establert entre el cambrer del monestir de Sant Pere de Gailigans i un fuster d'Anglès. La data d'aquest document es el 25 de juliol³². És l'última ocasió en que Gumiel consta com habitant a Girona.

El 4 de desembre Valdés i Pla, ja no hi consta Gumiel, paguen a Ramon Dez Puig el lloguer de la casa del carrer de Ciutadans.

El 2 de gener de 1496, Gumiel, habitant a Barcelona, i Valdés de Girona, impressors, signen àpoca d'haver rebut del notari Dalmáu Ombert tot el que aquest els devia de l'edició de dos mil exemplars del *Psaltiri*, d'Eiximenis, que els havia encarregat. També es donen per pagats de l'import de les despeses que ocasionà l'obtenció de la sentència de l'Audiència de Barcelona que exigia el pagament d'aquest deute.³³

Un altre document interessant que he trobat després de la meua anterior publicació sobre aquest tema, es el que conté uns capítols estipulats entre Vicens Oller, sastre, per una part, i per l'altra, Joan de Valdés, impressor. Aquest últim es compromet a estampar sis-centes *Hores del Bisbat de Girona*, en les que hi haurà els Oficis, segons l'original que li facilitaràn mossen Joan Palet i Mossen Pere Oliveres, beneficiats de la Catedral.³⁴ Aquí ja no hi consta Gumiel, i tampoc en Joan Pla, encara que per aquells dies continuava a la societat. Es marca com a plaç de realització el de dos mesos i mig. En cas de retard l'impressor pagarà vuit lliures de penyora; a no ser que hi hagués alguna causa justificada. En el moment d'establir el conveni en Vicens Oller paga a Joan de Valdés 12 lliures i quatre sous.

El contracte està datat a 12 de setembre de 1496. El plaç fixat finia a últims de novembre. Ens consta que no es va complir, doncs en el conveni per a l'estampació del *Lancelot* datat a 12 de gener del 1497, Valdés promet iniciar el treball del nou encàrrec quan hagi acabat l'impressió de les *Hores* que ara està realitzant. El que no consta es si va justificar degudament el retard i si va pagar o no la penyora convinguda.

El 30 de setembre el llibreter de Vic, Joan Cellent, nomena procurador seu a Joan Pla, estamper de Girona.³⁵

El 21 de novembre Joan de Valdés paga per avançat el lloguer de la casa del carrer de Ciutadans.³⁶

El 12 de gener de 1497 s'estableix un conveni entre el clergue Joan de Belloc, el sastre Narcís Sempere i l'impressor Joan de Valdés per estampar mil exemplars de l'obra titulada *Lancelot del lac*³⁷.

El 9 de novembre del mateix any 1497 s'acaba l'impressió de *Flor de virtuts e de costums*.

Hem de considerar el taller de Gumiel i Valdés com la més important impremta a la Girona del segle xv. I tal vegada podríem creure que fós l'unica que va existir. De l'existència i del funcionament d'aquest taller sí que n'hi ha proves ben paleses; diversos documents ens en donen notícia i fins i tot ens la presenten situada al carrer de Ciutadans. Estampades a aquest taller se'n coneixen dues

²⁶ Arxiu Històric Provincial Girona.- Notari Ombert; not. 6, n.º 204.

²⁷ Arxiu Històric Provincial Girona.- Notari Ombert; not. 6, n.º 204 Full soft dintre dit manual.

²⁸ E. MIRAMBELL BELLOC.- *Nuevos datos sobre los impresores de incunables en Gerona. a Revista de Gerona.*- 51, 1970; págs.: 51-53.

²⁹ BATLLE, *Más datos...*, citat.

³⁰ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert. Not. 6, n.º 204.

³¹ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert. Not. 6, n.º 205.

³² Arxiu Històric Provincial de Girona. Not. Ombert; not. 6, n.º 205.

³³ Arxiu Històric Provincial de Girona 10 é manual del notari Nicolau Roca. Notaria 1, n.º 502.

³⁴ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert, not. 6, n.º 206.

³⁵ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert, not. 6, n.º 206.

³⁶ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert, not. 6, n.º 206.

³⁷ Arxiu Històric Provincial Girona.- Not. Ombert, not. 6, n.º 206.

obres de les que es conserven exemplars; una de la que en tenim referències ben concretes i dues de les que se'n conserva el contracte d'edició.

Sobre la fi d'aquest taller i el seu possible enllaç amb el de Baltasar Avella, els arxius no ens han proporcionat més dades per poder completar el que en diu el Dr. Jordi Rubió.³⁸

El cert és que després del 1497 ni la documentació ni els colofons ens donen testimoni de cap imprès gironí, fins que amb dates de 1501 i 1502 trobem dos llibres estampats per Baltasar Avella, de qui la documentació gironina fins avui no ens ha aportat cap dada.

Durant tota la resta del segle XVI no trobarem constància de què a Girona es practiqués l'art d'estampar. Als darrers anys de la centúria apareix el llibreter i editor Arnau Garrich que patrocina edicions fetes a Barcelona. Gaspar, fill d'Arnau, als primer anys del segle XVII restableix l'impremta gironina que no deixarà de tenir continuïtat d'ara en endavant multiplicant-se el nombre de tallers i el d'impressors.³⁹

RELACIÓ D'INCUNABLES GIRONINS

MALLA, Felip de

Memorial del pecador remut.

Girona.- Mateu Vendrell (exp.).- 17 novembre 1483.

166 fulls.- Sgin.: a¹² b¹⁰-p¹⁰ q⁶ r¹⁰.- Fol.

Lletra gòtica.- 2 col. 45 lín.- Espais o minúscules per caplletres.

Descrit a: Hain n.º 10548; Haebler, n.º 389; Vindel n.º 31. Exemplars a la Biblioteca Nacional de Madrid, n.º 216 del Catàleg i a la Biblioteca Nacional de Paris.

EIXIMENIS, Francesc

Psaltiri devotissim.

Girona.- Diego de Gumiel.- 20 març 1495.- 4.º

Exemplar a la Biblioteca de Catalunya, procedent del llegat Espana.

PARIS E VIANA

Girona.-, Diego de Gumiel.- 5 de juny de 1495.

26 fulls.- Sign.: a⁶ b⁸-c⁸ d⁴.- 4.º

Lletra gòtica.- dues mides.- 30 lín.-Caplletres impreses.

Descrit a Haebler, n.º 516.- Vindel.- *Manual Gráfico*, n.º 2099; Vindel *La imprenta en Catalunya...*, n.º 102; Aguiló 1874.

Exemplar a la Biblioteca Reial de Copenhague.

HORES del Bisbat de Girona

Girona.- Joan de Valdés.

Contracte per l'impressió de 600 exemplars, datat a 12 de setembre de 1496. Consta que s'estava realitzant; però no hi ha cap prova de que s'hagués acabat, ni se'n conserva cap exemplar.

GRAS (mossen)

Lançat del lac

Girona.- Joan de Valdés.

Contracte d'impressió de 1.000 exemplars, datat a 12 de gener de 1497. No consta si es va fer l'edició. Encara que sembla coincidir amb el descrit per Vindel, n.º 117, que

atribueix a Gumiel; del que se'n conserva fragment d'un exemplar a la Biblioteca de Catalunya.

Flor de virtuts e de costums

Girona.- Joan de Valdés.- 9 de novembre 1497.

Descrit per Haebler n.º 276; Vindel, *Manual* n.º 3.346;

Vindel, *La imprenta* n.º 121.

Avui no se'n coneix cap exemplar.

RESUMEN:

Diversos documents notariais del segle XV ens donen notícia de convenis per a la confecció de llibres manuscrits. Són llibres litúrgics encarregats per comunitats eclesials.

Del segle XV coneixem alguns llibreters gironins, dels que sabem poca cosa més que la seva existència.

Amb data del 1483 apareix, per primera vegada, el nom de Girona al colofó d'un llibre imprès. Es tracta del *Memorial del pecador remut*, imprès per encànc de Mateu Vendrell, mercader resident a Girona. Era originari d'Igualada i havia residit a Sant Feliu de Guíxols. No es pot assegurar qui en fou l'impressor ni si l'obra s'estampà a Girona.

Al 1492, tres beneficiats de la nostra seu convenen amb Joan de Rosembach l'edició del *Missal de Girona*, que l'any següent sortirà de les premses barcelonines de dit impressor alemany.

Al 1495 s'instal·là al carrer de Ciutadans el taller pertanyent a la societat formada per Diego de Gumiel, castellà, Joan de Valdés, asturià i el gironí Joan Pla. D'aquesta impremta en sortiren diversos incunables, alguns dels quals coneixem per exemplars conservats i d'altres tan sols pel contracte d'edició.

De les darreries del 1497 són les últimes notícies aparegudes fins avui de la impremta incunable a Girona.

SUMMARY:

Various legal documents from the fifteenth century contain information about contracts for the making of manuscript books. These are liturgical books ordered by ecclesiastical communities.

There do exist some books from Girona in the fifteenth century, but we know very little about them apart from the fact of their existence.

In data from 1483 the name of Girona appears for the first time in the colophon of a printed book. This is the *Memorial del pecador remut*, printed at the cost of Mateu Vendrell, a resident mercant of Girona. He was a native of Igualada, and had lived at Snt Feliu de Guíxols. It is not known who was the printer of the book, nor if it was printed in Girona.

In 1492 three beneficiaries met with Joan de Rosembach about the edition of the *Missal de Girona* which in the following year was to leave the Barcelona printing presses of the said German printer.

In 1495 the workshop sbelonging to the society formed by Diego de Gumiel, a Castilian, Joan de Valdés from Asturias and Joan Pla from Girona was installed in Citizens Street. Various incunabula were to issue from this printers, some examples of which we know about because they have been preserved, and others only through publishing contracts.

The last information we have about the printing of incunabula in Girona comes from the last years of 1492.

³⁸ RUBIO-MADUPELL.- *Documentos...* citat.- pàg. 326.

³⁹ E. MIRAMBELL BELLOC.- *Bibliografía gerundense desde la introducción de la imprenta hasta el siglo xx*.- Barcelona.- 1966.

APÈNDIX

I

Mancia uxor honor. Mathei Vendrell mercatoris, olim habitatoris ville Sancti Felicis guixolensis, nunc vero civis Gerunde, sciens et attendens per dictum honr. virum meum factam fuisse venditionem de centum quinquaginta pessiis librorum de stampa, libri cuiusdam vocati lo peccador remut, compositum per reverendum magistrum felipum de Malla, canonicum et archidiaconum ecclesie Barchinone, magnificis et honorabilis viris discretis Joannem Benedicti Dezcoll in utroque iure, et Andrea Mir, not. Joanne Sacoma curritore amis et Gabriele Prats libraterio civibus Barchinone, precio ac modis, formis, pactis et condicionibus in quibusdam capitulis per prenomatos ac dictum virum meum firmatos, in posse hon. et discreti Thome Costa not. Barchinone. Attendens in qua dictum virum se obligasse ad dandum operam cum effectu quod infra quindecim diem a die firme dicatorum capitulorum in antea computandorum ego firmare, laudare et iurare capitula prenarrata et omnia et singula in eisdem contenta, ego certificata ad plenum deconsensum in dictis capitulis agens hec de et cum expressis consensu et voluntate dicti viri mei ut inferius continebitis laudando et aprobando capitula predicta et firma per dictum virum meum factam... constituo procuratorem meum, certum et specialem discretum Petrum Sarica scriptorem in dicta civitate Barchinone conmorante licent absentem videlicet ad faciendum et firmandum in posse dicti honr. et discreti Thome Costa not. Barchinone vendicionem prenarratam librorum predictis magnificis et honr. Joanni Benedicti Dezcoll, Andree Mir, Joanne Çacoma et Gabrieli Prats, precio et modis et formis et cum obligationibus, renunciacionibus, Valleyani et aliis ac juramentis et cautelis in predictis capitulis contentis et specificatis. Et dictus Matheus Vendrell maritus dicte Mancie consentiens. Actum XXX madii anno MCCCCLXXXIII^o.

(Arxiu Històric Provincial de Girona.- 16 è manual del notari Ramon Mercader.- Notaria 9, n.º 86.)

II

IHESUS + MARIA

En el nombre sea de Dios e de la Sacratissima Virgen María es concertada / compañía entre nos Juan Pla, e Diego de Gumiel, e Juan de Valdés todos / tres de una concordia y hermandad para haver de stampar libros / la qual dicha compañía se haze en la forma siguiente, por tres años / primeros siguientes, los qual empieçan desde XXIII de março de 95 / Primeramente es concertado entre las dichas partes que el dicho Juan Pla / aya de poner veynte libras para entrar en companyia con los dichos / Diego de Gumiel y Juan de Valdes./

Item es concertado entre las dichas partes que para en remuneración o satisfacción / de las dichas veynte libras que el dicho Juan Pla pone aya de haver / parte en todas las cosas de casa que los dichos Diego de Gumiel y Juan / de Valdés tienen assí de prensa y estanyo y otras cosas qualesquiera / esceptado en los libros que fasta el presente día tienen y assimismo / esceptado un lecho que es del dicho Diego de Gumiel propriamente, en el / qual ay dos colchones y una fraçada y una banova y un par de / lincuelos(sic) y un pavellon de lino y dos cortinas y assimismo ecep- / tadas las herramientas de limas y martillos y tenazas y ciertas / herramientas de fusteria que assimismo son del dicho Diego de Gumiel./

Item son de acorde que el dicho Diego de Gumiel y Juan de Valdés ponen / una letra mediana y otra chica empeçada que de presente tienen con / dos instrumentos de buydar letras las quales dichas letras y estru- / mentos en fin de los dichos tres años tornen a ellos dichos Gumiel e / Valdes como cosas suyas./

Item que el dicho Juan Pla pone quatro leterrias y quatro instrumentos / las quales son un testo de misal y una mediana y otra mas chica / y otra mas chica, las quales dichas letras y instrumentos en fin / delos dichos tres años tornen al dicho Juan Pla como cosas suyas / propias./

Item que si en los dichos tres años fueren menester que se hayan de hazer algunas letras de / nuevo, que el dicho Diego de Gumiel sea obligado de las hazer a costa / de la dicha compañía, las quales dichas letras en fin de los / dichos tres años se ayan de partir y partan por ternos o su justa estima- / cion entre los dichos tres, empero que los dichos punçones de azero que assí / tallare el dicho Diego de Gumiel en fin del dicho tiempo queden a el / como cosa suya, con tanto que de los dichos punçones queden a los dichos Juan / Pla y Juan de Valdés una matriz de cada un punçon para cada / uno dellos y instrumentos convenientes para las dichas letras, digo / instrumentos para todos los tres, los quales dichos instrumentos y / matrices se ayan de hazer a costa de la dicha compañía / Item que de todas las obras que en los dichos tres años hizieren assí de suyo / propio como de ajenas, las costas o misiones que en aquella se / hizieren y sean por yguales partes tanto al uno como el otro / y assimismo el guanyo (sic) o perdida que en ellas nuestro senyo(sic) diere, se aya de partir en la dicha manera por yguales partes./

Item que cada uno de los dichos tres sea obligado de poner su persona / y industria y trabajo en la dicha arte y hazer todo su poder y / diligencia en todas las cosas que conoceran que podran aprovechar / assí como nuestro senyor les diere a entender para en provecho / dela dicha companyia./

Aquests capitols prometen fer tenir e servir / sots pena de L lliures barch guanyador el qui servara. / E volen les dites parts que de la present: concordia e capitols / sien fetes una e moltes cartes ab totes / e cauteles promissions obligations renunciens / juraments e altres coses necessaries a tota cone / guda del notari substancia no modada / les quals ells de present fermen e juren / die xiiii martii anno a nativitate Domini MCCCCLXXXV / fuerunt laudare firmare et iurare predicta capitula / per predictos tres. Testes Franciscus de la Rocha et Armand Bascó, stamperii Gerunde conmorantes.

(Arxiu Històric Provincial de Girona.- Notari Dalmau Ombert notaria 6, n.º 204. Full solt inclòs en dit protocol.)

III

Capitols apuntats, concordats e fets de e sobra / la companyia migensant Déu faedora entre lo senyer en Vicens Oller / sastre e Joan de Valdés de la part altre stampador / habitant en Gerona modo e forma subsequenti- / bus./

E primerament es apuntat concordat pactat entre ditas parts / que lo dit Joan Valdes stampara siscentes horas del bisbat / de Gerona enles quals haura aquells officis segons un origi- / nall que ordoneran los vener. e discret mossen Joan Palet / e mossen Pere Oliveras preveras be- / neficiats en la seu de / Gerona entes empero que les dites siscentes horas lo dit / Joan de Valdes sia tengut dar obre perfecte en dites siscen- / tes horas obrades e capletrades de capvines de vermelló / a totes ses mesions e despeses./

Item es apuntat e concordat entre ditas parts que dit Joan / Valdes sia tengut e obligat haver hacabades des-tampar / dites ciscentas horas dins espay de dos mesos y mig / primer vinents e aço promet fer ab pena de XX lliuras / gonyedores la terça part a le cort qui ferra le execu-cio / e lo restant al dit Vicens o als seus si dons noy ha-nya justa / causa de mallelltia o altre cose que ell justa-ment pugues / allegar./

Item es apuntat e concordat entre ditas parts que dit Joan / Valdes sia tengut donar e liurar realment e de fet / a dit mestre Vicens encontinent que les dites siscentes / horas seran acabades que dit Valdes les tinga metre en mans / e poder del dit Vicens o als seus, e axí es apuntat entre / dites parts que lo que procehira de les ditas horas ques tingua / de pertir per igals parts e partions entre di-tas parts e axi / meteix volen que les ditas parts que dit Joan Valdes / no puga stampar de les ditas horas mes avant sino que tingua / facultat de siscentes e deu e de todas les coses demunt dites / e cascuna de aquellas lo dit Joan Valdes sia tengut fer e complir ab degut compli-ment com dit es sots la dita pena / demunt expressada./

Item es apuntat e concordat entre ditas parts que dit Vicens sia / tengut donar e pegar hare de present per le meytat de les de / munt ditas horas XII lliuras llll sous les quals dit Valdes confessa / haver agudas e resebudas a sa voluntat./

Item volen les ditas parts que dels presents capitools sien / fetas una e moltes cartes sustancia en res no mu-dada./

die duodecima mensis septembris anno a nativitate Domini millesimo / quadringentesimo nonagesimo sexto predicta capitula / fuerunt lau data firmata et jurata Gerunde, presentibus / testibus Narcisso Vila de Cartiliano et Petrus Ramis scriptore Gerunde./

(Arxiu Històric Provincial de Girona.- notari D. Ombert. Notaria 6, n.º 206; anys: 1496-1497.)

IV

En nom de Nostre Snyor Deu y de la humil Verge Ma-ria, mare sue amen. Entre lo honorable mossen Johan de Belloc, clergue de Gerona e Narcis Sempere sastre e Jo-

han de Valdés impressor o stampador de libres es stat tractat e apuntat e concordat lo que seguex.

Primo que lo dit Johan de Valdés a totes ses despeses tant de paper com de altres coses stampará o emprentará be e degudament mil libres de una obra quis diu Lansalot del Llach los quals segons les clausules e firma que han feta seran quiscun de X fins XI fulls de continença los quals libres stampará e emprentará a quiscun de vuyt di-ners de la dita començant los quals vuyt diners si han a pagar per tots tres per eguals parts e axi mateix los dits li-bres seran de tots tres per eguals parts. E si per ventura los dits libres ço es quiscun tindrà mes de XI fulls se hage a pagar lo que tindrà mes a la dita rahó e entre tots tres.

Item que de continent se ha a pagar la mitat del que montaran los dits libres a la dita rahó de VIII diners per li-bre, la qual mitat se ha a pagar entre tots tres ço es quis-cun ha a pagar lo terç de la dita meitat al dit Johan de Valdes e acabada la dita obra ço es los dits libres la terça part de la restant mitat axi mateix per terç e les restants dues parts de la dita meytat hage exir e procehir dels dits libres.

E que los dits libres hage a tenir e vendre lo dit Johan de Valdes en quant pora tant com los dits Johan de Belloc e Narcis Sempere volran, e darne bo e leal compte als dits Belloc e Sempere e respondre a quiscun de la seva terça part, pagat primer tot lo que monteran dits libres. E que lo dit Johan de Valdes fara e promet fer e empremtar e stampar la dita obra o libres de continent acabades les ores que ara fa e empremta e aquells proseguir fins sien acabats.

E volen les dites parts que de la present concordia e avinensa sien fetes e a les dites parts e quiscuna dells lui-rades una e moltes cartes ab totes promissions, obliga-cions, renunciacions, juraments, clausules e cauteles ne-cesaries a coneguda del notari, de la present substancia en res no mudada, les quals ellis ara de present firmen e juren largament.

Actum XII januarii anno a nativitate Domini MCCCCLXXXVII.

Testes Johannes Serra parrochie de Vilobino et Petrus Camon scriptor Gerunde.

(Arxiu Històric Provincial de Girona.- Notari D. Ombert.- Notaria 6, n.º 206.)